

Charles Morris: Writings on the General Theory of Signs. The Hague-Paris, 1971. Mouton, 486.

Charles Morris egyike a jeltudomány megalapozóinak. Főművét mindazok jól ismerik, akik Magyarországon e tudományág iránt érdeklődnek. Rendszerének méltatása s bírálata önálló tanulmányt igényel, itt csak néhány kérdést érinthetünk, melyek különösen fontosnak tűnnek most, hogy a szerző összes szemiotikai írása együtt olvasható.

A kötet első része *A jelelmélet alapjai* (1938) című rövid bevezetést tartalmazza (15–71). Ebben a művében Morris kettős szerepet tulajdonít a szemiotikának: egyrészt a tudományok közé sorolja, másrészt a tudományok eszközeinek nevezi. Véleménye szerint a jel fogalmával közös nevezőre hozható a szociológia, a lélektan és a humán tudományok, szemben a fizikai és biológiai tudományokkal. A jelzés három összetevőre: jel-eszközre, designatumra és értelmezőre bontható. A mondattan a jelek egymáshoz való viszonyát, a jelentés tan a tárgyakhoz, a pragmatika pedig az értelmezőkhöz való viszonyukat elemzi. Három lényeges jelentéstani fogalmat vezet be: amennyiben valamely jel csak egy tárgyat jelölhet, indexnek nevezhető; ha a jel hasonlít a denotatumához, ikonról, ellenkező esetben jelképről beszélhetünk. A pragmatikán belül — melynek egyik tar-

tománya a retorika — Morris a pragmatizmus gondolkodóitól (William James, Peirce Mead, Dewey) merít, amikor az értelmzőt a jelre válaszoló szokásaként határozza meg.

A szerző *A jelek, a nyelv és a viselkedés* (1949) (73–397) című szemiotikai főművében ezeket az alapokat fejlesztette tovább, a viselkedést központba állító jeltudomány önálló rendszerét hozva létre. Meghatározás helyett a következő elemző megállapítást adja a jelről: „Ha A előzetes inger a viselkedések egy adott családjához tartozó válasz-sort megindító tárgyak távollétében bizonyos szervezetben hajlandóságot idéz elő arra, hogy bizonyos feltételek mellett a viselkedések szóban forgó családjához tartozó válasz-sorral feleljen, akkor A jelnek tekinthető” (87). Ebből a megfogalmazásból következik, hogy nem minden ingerválasz jel, mint ahogyan nem minden jel ingerválasz. A központi meghatározás a nyelvre vonatkozik, s ezt így összegezhetjük: a nyelv olyan jelek családjainak rendszere, melyek jelentése (signification) ugyanaz az ót létrehozó és az ót ingerként befogadó szervezet számára. E felfogás alapján az ember az egyetlen élőlény, mely nyelvvel bír.

A munka további része a jelbeszéd (discourse) főbb típusainak jellemzésével foglalkozik, melyeket a következő táblázat foglal össze:

használat mód	ismeretközlő	értékelő	ösztönző	rendszeralkotó
designatív egymáshoz képest felbecsülő előíró formulázó	tudományos mitikus technológiai logikai-számtani	fiktív költői politikai retorikai	jogi erkölcsi vallásos nyelvtani	kozmológiai kritikai propagandisztikus metafizikai

E felosztás kétségtelen érdeme, hogy elkülöníti a tudományos és nem tudományos nyelv durva szembeállítását.

A tanulmány további részéből mindössze három kérdést emelnék ki. Az első a művészetet érinti. Morris úgy gondolja, hogy „Nincs olyan jel, mely önmagában esztétikai lenne, nem lehet a művészeteket úgy elhatárolni, hogy a jelek specifikusan esztétikai osztályát próbáljuk különválasztani” (276). Szemében a művészetek céltárgyakat jelentő ikonikus jelek olyan értékkel használatával jellemezhetők, mely feltételezi, hogy a jeleknek mint céltárgyaknak pozitív értékelést kell kiváltaniuk.

A második kérdéskör a jelek egyéni és társadalmi érvényére vonatkozik — a VII. fejezetnek ez a tárgya. Az egészséges társadalom feltételezi a jelek rugalmasságát, szüntelen újjáalakítását; ennek hiányából az következhet, hogy a jelek a tárgyakhoz való alkalmazkodást nem segítik, hanem gátolják — Morris gondolatmenetét így összegezzük. A közlés növekedése önmagában véve még nem tekinthető pozitív folyamatnak. „Közös világnyelv, a művészetek nemzetközivé válása, ugyanazoknak a könyveknek az ismerete — ezeket a folyamatokat nem lehet megállítani. E hatalmas erők mind több egyén felszabadulását, különböző közösségeknek a teljes emberi közösségbe való bekapcsolódását, ám ugyanakkor az egyén elgépiesedését és a társadalom szolgársa süllyedését is magukkal hozhatják.” (294.)

Végül a harmadik megjegyzés a szemiotika és a bölcelet kölcsönhatását világítja meg. „A jel tudomány nem kötődik egy adott bölcelethez, nem is tételez fel egy adott bölceletet” (319) — ennek hangsúlyozása igen fontos a szemiotika helyzetének a megítélése szempontjából.

A könyv harmadik részében öt kisebb tanulmány olvasható (399—466). Közülük *Az esztétika és a jelelmélet* (1939) Dewey és Mead értékelméletét használja, s a főműhöz képest egyetlen megállapítással összegezhető az eredetisége: „A szigorú értelemben vett műalkotás... csak olyan értelmező folyamaton belül létezik, melyet esztétikai érzékelésnek nevezhetünk; az esztétika központi feladata tehát az esztétikai érzékelés megkülönböztetőinek a keresése.” (416.)

A *Jelentés és jelentőség* (1964) című könyv itt is közölt első fejezetében egy korábbi meghatározás így fogalmazódik újra: „A jel értelmezője hajlandóság bizonyos — a jel által kiváltott — válaszra.” (405.) Morris rendszeréből ennek a fogalomnak a meghatározását érte a legalapozottabb bírálat. Dewey *A jelelmélet alapjairól*

írva arra mutatott rá, hogy Morris az értelmezőt (interpretant) a jelle válaszoló alánnyal (interpreter) azonosította, miközben Peirce-re hivatkozott, holott Peirce elmélete szerint az értelmező maga is jel, illetve jelek halmaza. *Jelekről szóló jelekről szóló jelek* című válaszában Morris azzal érvelt, hogy Peirce-nél az értelmező két-értelmű kategória: hol az egyik, hol a másik felfogást teszi lehetővé. Ez igaz is — tehetjük hozzá —, de Morris a két értelmezés közül kétségkívül a kevésbé mélyértelműt fogadta el egyedülnek. Egy ismertetés szűk keretei között nem lehet többet tenni, mint felvetni a kérdést: vajon Morris a viselkedésléktan hatására nem vonta-e meg sokkal szűkebben a jel tudomány kereteit, mint Peirce, s nem sajnálatos-e, hogy kettejük rendszere közül — éppen könnyebb áttekinthetősége miatt — nálunk mindmáig a későbbi tudósé a közismertebb. Annyi bizonyos, hogy Morris megkerülte a szemiózis végességének vagy végtelenségének Peirce által felvetett és ismeretelméleti szempontból fontos kérdését, s rendszere már csak azért sem fogható fel Peirce elméletének továbbfejlesztéseként, mert alapelvei sokkal inkább Mead eredményeire vezethetők vissza, kinetic Morris közvetlen tanítványa volt.

SZEGEDY-MASZÁK MIHÁLY

A. J. Greimas — R. Jakobson — M. R. Mayenova — Sz. K. Saumjan — W. Steinitz — S. Zólkiewski (szerk.): Sign, Language, Culture. The Hague-Paris, 1970. Mouton, 723.

Julia Kristeva — Josette Rey-Debove-Donna J. Umiker (szerk.): Essays in Semiotics. The Hague-Paris, 1971. Mouton, 639.

E két tanulmánykötet felépítése és jellege nagyon hasonló: az általános jel tudomány elméleti kifejtését szigorú értelemben vett nyelvészeti tanulmányok, majd a nem nyelvi jelrendszerek (kinézis, zooszemiotika, művészetek) elemzései követik. Az első négy nyelvű gyűjtemény 1965-ben és 1966-ban tartott lengyelországi tudományos összejövetelek anyagát foglalja magában, a második pedig a *Semiotica* elődjének, az *Information sur les sciences sociales* című folyóirat 1967—68-as évfolyamának a jel tudományra vonatkozó angol és francia nyelvű cikkeit.

Az elvi tanulmányok egyik gyűjteményben sem túlzottan magas színvonalúak. Figyelemreméltóbb általános meghatározásokkal csak a második kötetben talál-